

УДК 94 (477.6) "1923/24"

ДРУКОВАНІ ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ДОНБАСУ В 1923-1924 рр.

ЕЛЬМІРА АЛІЄВА,

магістр історії Донецького національного університету

У статті автором зроблена спроба проаналізувати розвиток друкованих засобів масової інформації Донбасу в період нової економічної політики. Характеризується кількісний і якісний склад друкованої періодики регіону, основні заходи центральної влади щодо преси та особливості реалізації їх на місцях.

Ключові слова: засоби масової інформації, нова економічна політика, наклад, мережа, ідеологічна пропаганда.

Постановка проблеми. Преса була й залишається потужним засобом впливу на суспільну свідомість. Різноманітні друковані видання формують життєві ідеали, визначають світоглядні пріоритети, що в подальшому впливають на розвиток країни та суспільства. Особливо великого значення цьому інструменту ідеологічної пропаганди надавала радянська влада, яка з моменту свого становлення почала активно стежити за діяльністю різноманітних друкованих видань. Новій владі потрібно було сформулювати відданого їй громадянина з певними життєвими принципами, що вона й делегувала перш за все журналістам та редакторам друкованих видань.

Джерельною базою роботи є фонд Державного архіву Донецької області Р-1492, у якому містяться документи, що висвітлюють діяльність Донецького губернського управління в справах друку, оригінали періодичних видань. Статистичні дані узяті з довідника "Преса Української РСР (1918-1980)".

Дослідження і публікації, у яких започатковано вивчення проблеми. Дослідженням проблематики діяльності органів друку та преси в роки неп(у) займалися радянські вчені В. Ігнатієнко та А. Русанова, які визначали лише позитивні дії радянської влади в цій сфері. Український за походженням історик із діаспори А. Животко [1] присвятив українській пресі монографію, яка була видана в Мюнхені. Він вичерпно подає історію періодичних видань, починаючи з XVIII ст., тобто з моменту зародження вітчизняної преси, і доводить своє дослідження до початку Другої світової війни. У його праці, навпаки, простежується чітка антирадянська спрямованість та очевидні симпатії до діяльності журналістів-емігрантів за кордоном. Більш виважено досліджує історію української журналістики в радянський період В. М. Владимиров [2], намагаючись виокремити як позитивні, так і негативні аспекти діяльності влади у видавничій сфері. Узагальнюючий характер має праця М. С. Тимошика [3], у якій він розповідає про стан саме видавничої справи в Україні; так само й підручник "Українська журна-

лістика: вчора, сьогодні, завтра". Є. П. Юрійчук [4], у свою чергу, розглядає окреслену проблематику в контексті ідеології радянського режиму та її правового оформлення. Донецький історик В. М. Нікольський [5] подає історію української преси в міжвоєнний період, наводячи цінний фактичний матеріал про кількість газет, що виходили в Україні, їх соціальну направленість та мову подачі матеріалу. Ю. М. Аскарів [6], так само як і краєзнавець В. Замковий [7], зосередив увагу передусім на історії видавничої справи м. Бахмута. Історію преси Донбасу від становлення до сучасності окреслює у своїй статті Л. Л. Декурно [8], у контексті загальної історії розвитку видавничої галузі, період 1920-х років висвітлюється побіжно.

Виходячи з поданого історіографічного огляду, нез'ясованими залишаються основні аспекти, що характеризують розвиток видавничої галузі та друкованої преси Донбасу в 1923 - 1924 рр., тому **метою** дослідження є аналіз згаданих проблем у межах регіону та в цілому по країні, окреслення основних рис державної політики щодо друкованих засобів масової інформації та оцінка якості втілення їх у життя місцевою владою.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні робиться спроба аналізу всіх складових, що забезпечували функціонування органів друку та розповсюдження їх продукції серед населення в 1923 - 1924 рр.: державну політику в цій сфері, особливості впровадження її на місцях, видавничу справу, мережу періодичних видань Донбасу та наповненість бібліотек.

Зі встановленням радянської влади в Україні відбулася поступова ліквідація національної преси, на початку 1920-х рр., за висловом українського історика-емігранта А. Животка, "українська не комуністична преса цілковито зникає" [9].

Користуючись даними статистичного довідника "Преса Української РСР", можемо скласти таку таблицю тенденцій у видавничій справі й зробити власні висновки із цього приводу [10].

Таблиця 1. - Кількісні показники видавничої галузі України в 1922-1925 рр.

Рік	Кількість найменувань виданої продукції (тис. прим.)		Наклад (тис. прим.)	
	книжки	газети	книжки	газети
1922	1,975	139	9,447	436
1923	2,567	115	10,440	547
1924	3,262	157	17,147	942
1925	5,718	116	37,499	1333

Отже, у роки непу (саме з 1924 р.) розпочалося стрімке збільшення обсягу виданих книжок та брошур, у тому ж 1924 р. маємо найбільшу кількість найменувань надрукованих газет, але найбільш масштабні тиражі - у 1925, хоча тоді кількість видань дещо зменшилася.

Щодо мовної ознаки видань, то україномовних створювалося незрівнянно менше, ніж російськомовних (28 проти 86 відповідно у 1923 р.), хоча й бачимо тенденцію до збільшення кількості українських видань з року в рік (36 у 1924 р.) [11]. Але аналогічні процеси відбувалися й у видавництві російськомовної періодичної преси. У 1924 р. маємо вже 95 таких видань [11]. Тож, незважаючи на політику "українізації", яка тривала з 1924 до кінця 20-х рр., хоча кількість україномовних засобів масової інформації формально й зростала, але ця тенденція нівелювалася постійно зростаючими накладами російськомовних видань.

Навіть за часів непу, з послабленням тиску на суспільство, правляча верхівка намагалася не втрачати контроль над таким стратегічно важливим засобом впливу на громадян, як преса. У 1925-1926 рр. починається, за словами В. М. Владимірова, "поступове піднесення україномовної радянської преси". З'являються місцеві газети в невеликих містах, сільських районах, а також нові видання: спеціалізовані часописи окремо для робітників, селян, кооператорів, інженерів, для вчителів, молоді та жінок. Швидкими темпами створюється всеохоплююча мережа партійно-радянських видань, деякі з них друкуються українською мовою, особливо після впровадження курсу на українізацію. Із часом, після змін у державній політиці, у 1930-х рр. російська мова знов посіла провідне місце в суспільному житті. На період 1920-х рр. припадає процес формування заводської багатотиражної преси. Постанова ЦК РКП(б) із цього питання визначила, що кожен колектив, який налічує понад 100 робітників, повинен випускати свою газету.

В управлінні друкованими виданнями простежується надмірна централізація, й ідейно-політично, й організаційно, і в плані матеріально-технічного забезпечення редакції стають цілком залежними від парткомів. Багато явищ опиняються поза межами критики. Обмеження свободи слова подавалося як боротьба саме з буржуазним словом, це нібито був вияв "пролетарської демократії".

На початку 1920-х рр. центральні органи РКП(б) виробили цілу низку рішень, які регламентували їх відносини з пресою [12]. Визначальним був циркуляр ЦК РКП(б) "Про програму місцевих газет" від 4 квітня 1921 р., який ілюстрував ставлення влади до періодичних видань: "При просмотре губернских и уездных газет можно установить целый ряд недо-

статков, являющихся общими для многих изданий. В главных своих чертах эти недостатки сводятся к следующим: 1) газеты наполнены общими рассуждениями и мало принимают участия в практическом строительстве местной жизни; 2) газеты мало популярны, помимо преобладания отвлекающего содержания над конкретным, они дают материал в форме длинных статей с запутанными и неясными фразами; 3) газеты не являются трибуной читателей, не имеют связи с крестьянской массой, с организациями и даже с местными учреждениями" [13].

Редакції газет із масовими накладами ставали своєрідним форпостом партії в масах, навколо яких об'єднувалися активісти й симпатизи. Газети того часу інформують переважно про дії нової влади в галузі соціального забезпечення, будівництва, в роки здійснення нової економічної політики з цього приводу висловлювалися журналісти досить гостро: "Жилищное дело в городе катастрофическое" [14].

Унаслідок упровадження нової економічної політики в 1923-24 рр. почалося збільшення кількості та підвищення якості радянської преси. Це виявилось, зокрема, у підтримці редакціями авторів листів із місць і внаслідок цього створення потужної маси робітничих та селянських кореспондентів. Партія покладала велику відповідальність за стан справ на місця на обласну та місцеву пресу.

Особливості розвитку друкованих ЗМІ Донбасу характеризує листування Донецького губернського управління у справах друку з його уповноваженими в районах. Проаналізувавши його, можна зробити деякі висновки. По-перше, простежується значна централізація і контроль над пресою. У листі до гришинського уповноваженого від 25 грудня 1923 р. Донецьке управління з питань друку наказує: "Все без исключения материалы, предполагаемые к печати в типографии или своими силами на типографиях, т. е. материалы, предназначенные для чтения рабочими массами, безусловно подлежат просмотру" [15]. Видавництвам потрібно було надсилати декілька примірників своєї продукції до Центрального управління у справах друку та до Книжкової Палати.

До компетенції районних уповноважених входила також перевірка книжок у місцевих бібліотеках. Ось що вони виявляли під час перевірок: як повідомляє районний уповноважений Єнакіївського району Мірошніченко у листі до Донецького управління у справах друку від 02.01.1924 р.: "Всего в Семилетке 3 библиотеки: педагогическая, старшего возраста и детская". У педагогічній бібліотеці переважала белетристика (148 одиниць), почесне місце займали книжки соціально-політичного спрямування - 109, філософські праці та книжки, присвячені мистецтву (12 та 14 одиниць відповідно). Стосовно журналів,

то їх названа бібліотека мала в кількості 624 прим. Серед них траплялися й видання дореволюційного періоду ("Хождения по Руси" - 1905; "Русский учитель за границей" - 1912; "Свободное воспитание" - 1913; "Вестник воспитания" - 1912-1913). Серед новітніх видань переважали прокомуністичні та класово орієнтовані: "Рабочее просвещение" - 1921; "Народное просвещение" - 1923; "Красная новь" - 1923; "Испарта" - 1922. Уповноважений, виходячи з усього побаченого, висловлює побажання наприкінці листа: "Очень слабое поступление новой литературы. Рекомендация убрать "Вестник воспитания", "Хождение по Руси" и "Русская школа" [16].

Ще одним напрямком роботи уповноважених було вилучення літератури в типографіях та надання дозволів на право друку. У доповіді про свою роботу за грудень 1923 р. луганський посадовець повідомляє: "Изъято и сдано в Окруправление литературы до 80 пудов" [17]. Підтверджує окреслені нами рамки повноважень осіб, які стежили за органами друку і доповідь з м. Старобільськ за вересень 1924 р. [18]: "За указанный период времени работа по печати выражается в том, что предварительно просмотрены все материалы, предназначенные к отпечатыванию в типографии". "До сего времени изъято около 1970 книг, которые состоят главным образом из устаревших теперь, не действительных законов и внушающие религию. Всего со дня преступления к изъятию насчитывает 2500 книг". Цікаво механізм вилучення літератури описаний у листі з Луганського округу (вересень 1924 р.): "В районе контроль за произведениями печати производится политическим контролем от ГПУ. Для проведения работы по изъятию вредной литературы создана тройка в составе: от Окрполитпросвета тов. Страшнов, от ГПУ тов. Сезилов и от Окрпрофбюро - тов. Исаев" [19].

Тож, навіть у період розквіту неп(у), коли відбувалося загальне послаблення державного контролю над усіма сферами життя суспільства, мало місце таке явище, як вилучення забороненої літератури.

Повсякденна діяльність районних уповноваже-

них зі справ друку була, виходячи з їхніх доповідей у Губернське управління, важкою. У листі від 9 березня 1924 р. до Донецького губернського управління [20] від представника в Дебальцевому читачі: "Ежедневная работа моя начинается с 8 часов утра как рабкор - должен пройти по цехам. С 9.00 до 9.15 работа в Учкпрдорсоже по делам клуба в связи с оборудованием такового. С 5-6 часов ежедневно или партийное, или профсоюзное, или кружковое собрание до 7-8 часов. С 8 часов начало работы в театре, где приходится в большинстве быть одному, смотреть как за порядком в зале, так и за порядком на сцене" [21].

Неодмінною складовою формування інформаційного забезпечення населення є видавництва. Щодо характеру їхньої діяльності маємо таку інформацію: "Выпускаемый печатный материал носит 3 вида характера: главным образом реклама, затем - административная, в периодических изданиях - общественно-политическая на украинском и русском языке" [21].

Отже, районні уповноважені в справах друку ставали важливою ланкою у фільтрації політично сприятливої для радянського режиму інформації.

Щодо кількості типографій у регіоні, то, якщо вірити даним, які наведені в листі до Центрального управління у справах друку, їх було 19 для всієї губернії [5, с. 76], у невеликих містах по одній типографії, а в Бахмуті, Таганрозі, Луганську та Юзівці навіть по дві. Ці установи й займалися випуском періодичних видань. Навесні 1922 р. Донецький губком вирішив створити власне видавництво "Донбас", пайщиками якого виступали найпотужніші промислові підприємства краю: "Донуголь", "Солетрест", "Югосталь", губвиконком та інші. Очілником видавництва був обраний секретар губкому Е. Квірінг. За рік видавництво отримало назву "Рабочий Донбасса". Це видавництво було ініціатором випуску багатьох журналів різного спрямування: "Донецкий коммунист" (1921-1923), "Спутник партийного работника Донбасса" (1921-1925), "Рабселькор Донбасса" (1924-1928), "Просвещение Донбасса" (1922-1930), "Статистика Донбасса" (1921-1925) та ін. [22].

Таблиця 2. - Мережа періодичних видань Донбасу

Назва журналу або газети	Рік заснування	Періодичність	Кому належало видання
«Просвещение Донбасса»	1922	1 раз на місяць	Губернський відділ народної освіти
«Спутник партийного работника»	1921	1 раз на місяць	Відділ агітації та пропаганди
«Молодой шахтер»	1920	4 рази на місяць	Друкований орган Донбаської КСМУ
«Донецкий кооператор»	1921	1 раз на тиждень	Губернський союз кооператорів
«Диктатура труда»	1919	щоденно	Губернське бюро РКП(б)

Тобто переважали періодичні видання класово-громадянського спрямування, якими "опікувалася" комуністична партія. Але на території Донбасу створювалися не лише соціально-політично орієнтовані газети та журнали, регіон мав власний літературний журнал - "Забой", що видавався з 1923 р. в м. Бахмут. Це видання згуртувало навколо себе творчих людей краю. Першими редакторами були ленинградський журналіст М. Слонимський та В. Валь. Пізніше "Забой" перейменували на "Літературний Донбас", а з

1950-х рр. до сьогодні він має назву "Донбас". Друкованим органом губкому КП(б)У була газета "Все-російська Кочегарка", яка виходила з 1919 р. До речі, "Забой" спочатку виходив як літературний додаток до цієї газети.

Велику роль у розповсюдженні серед населення періодичних видань та книжок, а через них і певної сукупності настанов, світоглядних уявлень відіграють бібліотеки та книжкові крамниці. Щодо книжкових крамниць та бібліотек, то загалом по Сталін-

ській окрузі на червень 1924 р. діяло 27 бібліотек (переважно в містах), 6 хат-читалень у селах, три крамниці та два книжкові кіоски [23].

Висновки

Виходячи з наведених даних, із приходом до влади більшовицька партія прагнула розширити мережу установ, за допомогою яких населення "ідеологічно правильно" виховувалося, активно поширювалися знання, передусім серед робітництва та селянства.

Проаналізувавши стан речей у видавничій справі та специфіку функціонування преси, можемо визначити характерні риси саме цього періоду в їх динаміці: по-перше, кількість продукції, що виробляли різноманітні типографії, поступово та неухильно зростала, до того ж збільшилася кількість краєномовних видань, щоправда, ця тенденція простежувалася й для російськомовних видань. По-друге, преса знаходилася під контролем більшовицької партії, що не могло не позначатися на змісті матеріалів, які публікувалися. По-третє, періодичні видання, як правило, знаходилися "під егідою" певного органу влади або прокомуністичної суспільної організації, за винятком газети "Донецький кооператор", що мала кооперативну форму власності. І, нарешті, нова влада за допомогою заснованих нею просвітницьких установ (бібліотеки або хати-читальні на селі) розповсюджувала серед населення не лише конкретні знання, але й потрібну політичну інформацію.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Животко А. І. Історія української преси / А. І. Животко. - К. : Наша культура і наука, 1999. - 368 с.
2. Владимиров В. М. Історія Української журналістики (1917-1991) / В. М. Владимиров. - К. : МАУП, 2007. - 174 с.

3. Тимошик М. С. Історія видавничої справи / М. С. Тимошик. - К. : Наша культура і наука, 2003. - 67 с.
4. Юрійчук Є. П. Становлення і характер радянської влади в Україні. Історико-правові аспекти / Є. П. Юрійчук. - К. : ІЗМН, 1998. - 123 с.
5. Никольский В. Н. Некоторые аспекты становления и развития прессы Украины (20-40-е гг.) / В. Н. Никольский // Криминал-экспресс. - 1994. - 5-12.12; 23-29.12. - С. 15.
6. Аскарюв Ю. М. Из истории печатного дела Бахмута-Артемовска / Ю. М. Аскарюв // Былое. - 1993. - № 4-5. - С. 19-26.
7. Замковой В. Большевицкая пресса Атемовщины / В. Замковой // Вперед, Артемовск. - 1988. - 4.05. - С. 12.
8. Декурно Л. Л. Преса Донеччини : історія та сучасність / Л. Л. Декурно // Літопис Донбасу. - 2000. - № 10. - С. 94-98.
9. Животко А. І. Указана праця. - С. 275.
10. Преса Української РСР (1918-1980) : [статистичний довідник] / [упор. Н. В. Погонєць, Г. І. Данілевська]. - Харків : Редакційно-видавничий відділ Книжкової палати УРСР ім. І. Федорова, 1981. - С. 6, 173.
11. Там само. - С. 173.
12. Владимиров В. М. Указана праця. - С. 51.
13. Там само. - С. 52.
14. Известия Харьковского Совета Рабочих, Крестьянских и Красноармейских депутатов". - 1924. - 20 листопада. - С. 3.
15. Державний архів Донецької області (далі - ДАДО). - Р-1492. - Оп. 1. - Спр. 6. - С. 2.
16. Там само. - С. 4.
17. Там само. - С. 5.
18. Там само. - С. 34.
19. Там само. - С. 44.
20. Там само. - С. 14.
21. Там само. - С. 16.
22. ДАДО. - Р-1492. - Оп. 1. - Спр. 2. - С. 32.
23. Там само. - С. 103.

E. Aliyeva

PRINT MEDIA DONBAS IN 1923-1924 YEARS

This article attempts to detail and thoroughly analyze the development of print media Donbas during the new economic policy, keeping the thought that the press was and remain a powerful influence weighed on the formation of public opinion research that requires special attention of historians. The article characterized by quantitative, qualitative composition of printed periodicals in the region, the main activities of the central government on the press and especially the implementation of the city.

Key words: media, new economic policy, circulation, net, ideological propaganda.

© Е. Алієва

Надійшла до редакції 30.04.2012